

- ⁸¹ ДАЧО. – Ф.Р-228. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.52.
⁸² Там само.
⁸³ *Мариновський Ю.* Куполи над Тясмином... – С.10–11.
⁸⁴ *Кукса Н.* Вказ. праця. – С.130.
⁸⁵ *Мариновський Ю.* Куполи над Тясмином... – С.12.
⁸⁶ Там само.
⁸⁷ Там само.
⁸⁸ Там само.
⁸⁹ Там само.
⁹⁰ *Кукса Н.* Вказ. праця. – С.130.
⁹¹ МПД автора: *Возкогон Л.М.*, 1924 р. н., с. Новоселиця.
⁹² МПД автора: *Лавріненко С.М.*, 1927 р. н.; *Філоненко Я.Т.*, 1917 р. н.
⁹³ *Кукса Н.* Вказ. праця. – С.130.
⁹⁴ Там само. – С.131.
⁹⁵ Там само. – С.130.
⁹⁶ МПД автора: *Легоняк Б.В.*
⁹⁷ Там само.
⁹⁸ МПД автора: *Петюренко І.І.*, 1938 р. н.
⁹⁹ МПД автора: *Литвин Г.П.*, 1947 р. н.
¹⁰⁰ Основні заходи відтворення визначних пам'яток історії та культури України // «Пам'ятки України: історія та культура». – 1999. – №1. – С.109.
¹⁰¹ ЦДАУК. – Ф.826. – Оп.1. – Спр.43. – АРК.17.

The author of the article presents the history of Medvedivskiy Mykolaiv Monastery, its participation in Koliivschyna events and educational activities, traces the development of monastery architectural complex basing on archival documents and field research work.

О.П.Рєєнт*

УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКІ ВЗАЄМИНИ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.: ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ

У статті здійснюється ретроспективний огляд періоду становлення українсько-білоруських взаємин (ХІХ – початок ХХ ст.), визначається їх характер, система взаємовпливів.

За останні роки історичне знання в Україні зробило величезний поступ. Українська історична наука позбувається ідеологічного тягаря й упевнено крокує вперед, інтегруючись в європейський та світовий науковий простір. Нині вітчизняна історіографія гостро відчуває потребу в об'єктивній оцінці складного шляху свого становлення за умов бездержавності. Надзвичайно важливим на цьому шляху було ХІХ століття, яке, насамперед, можна розглядати не тільки як період становлення українського націоналізму й української нації, а і як добу фактичного інституювання національних історій (як російської, так і української та білоруської).

Національний ренесанс, започаткований у другій половині 1980-х рр. перебудовою, призвів до політизації етнічних груп, що проживали як на терені СРСР у цілому, так і в Україні зокрема. Становлення незалежної української держави супроводжувалось поступовим усвідомленням необхідності гарантування прав національних меншин. Виникла необхідність ретельного та всебічного дослідження міжнародних норм, визначення їх статусу, а також запроваджен-

* *Рєєнт Олександр Петрович – д-р іст. наук, професор, член-кореспондент НАН України, заступник директора з наукової роботи Інституту історії України НАНУ.*

ня відповідної законодавчої бази, котра б забезпечувала повнокровне національне та культурне життя всіх національних меншин нашої країни.

Відсутність тривалої традиції української державності, неодноразовий перерозподіл етнічних українських земель між країнами-сусідами та викликані цим міграційні процеси призвели не лише до поліетнічного складу народу України, а й зумовили наявність чисельних національних меншин, які проживали на українських землях. Характерною рисою їх розвитку стали давні, глибокі та різнобічні зв'язки з українським народом, котрі й спричинилися до того, що національні меншини України мають підстави претендувати на статус корінних народів¹.

Динаміка національних процесів в Україні є важливим та актуальним питанням, що стоїть на порядку денному. Неодноразово констатовалася вельми сумна реальність – відсутність цілісного дослідження тих етнічних процесів, що розгорталися впродовж тривалого часу на українських землях.

І лише в останнє десятиріччя в Україні з'явилися перші спроби історико-географічних студій, результати яких були видані у присвяченому цій проблематиці збірнику наукових праць². Вітчизняними дослідниками було створено ряд науково-допоміжних бібліографічних покажчиків, покликаних сприяти подальшому вивченню еволюції етнічних процесів в Україні³. Проводиться робота над створенням та урізноманітненням понятійного апарату⁴. Останнім часом видано перші спеціальні довідкові та енциклопедичні видання⁵. Переосмислюється історико-правовий аспект історії національних меншин України⁶. Виходять у світ збірники документів та матеріалів, присвячені розвитку національних процесів на українських землях⁷. Однак, незважаючи на існування чіткого визначення проблеми та появи перших спроб узагальнення досвіду науковців у висвітленні етнічної історії України⁸, вітчизняним дослідникам ще є над чим працювати.

Однією з проблем, яка, на жаль, ще не стала предметом спеціального дослідження, є й питання історії українсько-білоруських взаємин, зокрема, у XIX – на початку XX ст. Даний період є досить важливим у розвитку стосунків між двома слов'янськими народами, адже саме з XIX ст. починає формуватися нове поняття спільності, базоване на спільності мови та культури. До того ж, правові та соціально-економічні відмінності, утілені в системі феодалних станів, тобто відмінності в межах одного народу, уважалися більш суттєвими, ніж відмінності між народами. Із розпадом феодалного суспільства та народженням нової системи, що спиралася на широкі маси, носієм суверенітету став народ, а не його правителі. Завойовували визнання народна мова, звичаї, традиції, на базі чого й розгорнулося творення національної свідомості⁹.

Братерські зв'язки двох слов'янських народів своїм історичним корінням сягають своєї давнини. Тісні контакти між ними обумовлювалися спільністю походження, спорідненістю мови, культури й побуту, близькістю культур, подібним розвитком релігійних процесів. Вельми плідним був та залишається обмін науковими, культурними й економічними досягненнями. І тому всебічне дослідження та творче використання накопиченого в минулому досвіду співробітництва та обміну науковими цінностями неодмінно має сприяти збагаченню сучасної науки. Сприяє поглибленню зв'язків між двома народами й те, що часом досить складно визначити етнографічну межу між Білоруссю та Україною, яка й донині є переважно приблизною та нечіткою, адже спирається лише на один критерій у розмежуванні української та білоруської мов. Цим критерієм мовознавці вважають те, що в українській мові перед «є» та «и» вживаються тверді приголосні, а в білоруській – м'які. З огляду на таку близькість української та білоруської мов, що споконвіку взаємно впливали одна на одну, утворилася досить широка прикордонна смуга, де відбувалося поступове їх злиття¹⁰. І донині на Поліссі й півночі Чернігівщини побутують малодосліджені говірки перехідного типу. Тому перед ученими обох держав постає завдання всесторонньо-

го та неупередженого висвітлення українсько-білоруських історико-культурних взаємин як об'єкта дослідження міжзональних контактів, безпосередньо пов'язаних з етнічною історією двох слов'янських народів.

Поселення білорусів на етнічній території українського народу було започатковане ще у добу раннього середньовіччя. Історичні джерела донесли до нас імена багатьох вихідців із Полоцької, Туровської та Мозирської земель, які жили та працювали в Києві. Найдавніші поселення білорусів на території України містяться у смузі українсько-білоруської етнічної території (Рокитнівський район Рівненської області).

Істотну роль у взаємостосунках двох народів епохи середньовіччя відігравали міграції та переселення. Значна частина білорусів, котрі у XIV–XVII ст. осіли на українських землях, селилися в Києві, Черкасах, Каневі, Звенигородці та Луцьку, Степовому Подніпров'ї. Пізніше, у XVII–XVIII ст., вихідцями з Білорусі було засновано ряд сіл на Рівненщині, Слобожанщині та у верхів'ях Сули, що сприяло поглибленню білорусько-українських взаємовпливів. Значна кількість білорусів переселилася у східні райони Українського Полісся й на Слобожанщину після першого поділу Польщі. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. в Новоросії виникає ряд білоруських військових поселень, заснування яких було тісно пов'язане з необхідністю захисту південноукраїнських земель від турецько-татарських нападів. Виникнення на українських землях білоруських поселень відіграло значну роль у подальшому економічному розвитку України. Так, у 1794 р. з Могильовської губернії до Катеринослава було переведено Дубровненську суконну мануфактуру разом із приписаними до неї селянами, що, по суті, поклато початок розвитку промисловості на Півдні України¹¹.

Наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. значних масштабів набуло переселення поміщицьких селян із білоруських вотчин до Причорномор'я, унаслідок чого на Миколаївщині, у межиріччі Інгульця та Інгулу, виник ряд білоруських сіл. Неподалік, на Єлисаветградщині, селилися переведені з Білорусі військові поселенці. У 30-х – 40-х рр. XIX ст. на Південь України було переселено кілька тисяч сімей дрібної білоруської шляхти, позбавленої дворянства після придушення польського повстання 1830–1831 рр. Переселення селян-однодворців колишніх білоруських дворян відбувалося й у 1846 р.

Істотним фактором зміни етнічної ситуації в Україні у бік поглиблення українсько-білоруських стосунків у цей час стала втеча на південноукраїнські землі білоруських селян-кріпаків.

Протягом XIX ст. інтенсивність міграції із Білорусі до України посилювалась, досягнувши значних розмірів. Про це свідчить хоча б той факт, що за переписом 1897 р. лише у Київській губернії проживало 6395 білорусів¹². В Олександрівському ж повіті Катеринославської губернії у цей же час білоруси становили 1,23% від загального населення. Серед мешканців Олександрівська знаходимо 160 білорусів¹³. У цілому ж на українських землях проживало 70,3 тис. білорусів, котрі становили 0,3% від загального населення України¹⁴. Проживали переселенці з Білорусі й на західноукраїнських землях. На рубежі XIX та XX ст. там проживала 51,8 тис. білорусів, тобто 0,7% від загального населення Західної України¹⁵.

Деякі інші дані знаходимо у всеросійському переписі 1897 р., за даними якого в українських губерніях мешкало 73 467 білорусів або 0,31% населення. Відтак, білоруси становили десяту національну групу в населенні підросійської України.

Прикметно, що у суміжних із Білоруссю українських губерніях – Волинській, Київській та Чернігівській – відсоток білорусів був значно нижчим від середнього, що пояснювалось у цілому чітким білорусько-українським етнічним розмежуванням на південь від північного адміністративного кордону українських губерній, і становив, відповідно, 0,13% (3794 особи), 0,18% (6389 осіб) та 0,13% (2097 осіб – у випадку Чернігівської губернії до уваги не беремо переваж-

но російські за складом населення Мглинський, Новозибківський та Стародубський повіти та переважно білоруський Суразький повіт, територія яких не входить до складу сучасної України). Повітами трьох згаданих губерній із найвищою часткою білоруського населення були: у Волинській (де білоруси були сьомою за кількістю населення національною групою) – Овруцький (1060 осіб; 0,52%); у Київській (білоруси на шостому місці) – Київський (4109 осіб, з яких 2197 припадає на Київ; 0,76%); у Чернігівській (білоруси на шостому місці) – Конотопський (509 осіб, з яких 263 припадає на Конотоп; 0,33%) та Городнянський (502 особи; 0,33%). За винятком Київського та Конотопського повітів, де міське білоруське населення перевищувало сільське, решта білорусів згаданих губерній була майже суцільно населенням сільським та автохтонним і мешкала переважно у національно-білоруських селах.

Серед інших українських губерній Російської імперії, де білоруське населення не було автохтонним і з'явилося в різний час унаслідок колонізаційних процесів, можна виділити чотири губернії, у населенні яких відсоток білорусів був вищим від середнього по Україні: Харківська (білоруси на четвертому місці – 10 258 осіб; 0,41%), Катеринославська (білоруси на сьомому місці – 14 052 особи; 0,66%), Таврійська (білоруси на дев'ятому місці – 9726 осіб; 0,67%) та найбільш заселена білорусами Херсонська (на восьмому місці – 22 958 осіб; 0,84%). Зауважимо, що в усіх зазначених губерніях, включно із промислово розвинутою Катеринославською, місцеве білоруське населення було аграрним, а участь білорусів у розвитку міської промисловості – мінімальною. З огляду на особливості, притаманні аграрному характерові колонізації, білоруси селилися компактними групами на території одного або кількох повітів кожної із названих губерній.

На території пізнішої Харківської губернії білоруси оселилися найраніше – початок колонізації можна віднести ще до кінця XVII ст. Переважно вони оселилися на території двох повітів: Старобільського (5303 особи; 1,48%) та Богодухівського (2598 осіб; 1,63%). Колонізація білорусами Катеринославської, Таврійської та Херсонської губерній припадає на кінець XVIII – першу половину XIX ст. У Катеринославській губернії найбільше білорусів було в Катеринославському (4033 особи; 1,13%), Олександрівському (3353 особи; 1,23%), Бахмутському (2468 осіб; 0,74%), Маріупольському (1697 осіб; 0,67%) та Словоаносербському (1564 особи; 0,89%) повітах. У Таврійській губернії, де більшість білоруського населення припадала на материкові повіти, лідерами за кількістю білорусів були: Мелітопольський (3340 осіб; 0,87%), Дніпровський (3005 осіб; 1,42%), а на Кримському півострові – Сімферопольський (611 осіб; 0,43%) та Феодосійський (586 осіб; 0,51%) повіти. Нарешті, у Херсонській губернії білоруси здебільшого мешкали в Херсонському (12 558 осіб; 2,14% – найвищі абсолютний та відносний показники серед усіх українських губерній; 1/6 всього білоруського населення України), Єлисаветградському (5842 особи; 0,95%) та Олександрійському (2354 особи; 0,6%) повітах.

Окрім Києва (де частка білорусів серед населення міста становила 1,13%), білоруси жили й в інших двох університетських та культурних центрах України – Харкові (0,35%) та Одесі (0,31%), причому, як і у випадку з Київським повітом, у повітах Харківському та Одеському переважна більшість білорусів була несільськими, а міськими жителями – 612 осіб з 830 та 1267 осіб з 1631 відповідно.

Друга після Києва за чисельністю міська білоруська громада була в Катеринославі (1383 особи; 1,23%). За відносним же показником найбільші міські білоруські громади знаходились у Черкасах Київської губернії (522 особи; 1,76%) та в Луганську Словоаносербського повіту Катеринославської губернії (716 осіб; 3,51%).

Попри те, що переважна більшість білорусів, які мешкали в українських губерніях Російської імперії, займалися сільським господарством і були нащадками

переселенців не пізніше першої половини ХІХ ст., усе ж на кінець ХІХ ст. чіткою стає тенденція (яка пізніше тільки посилилася) до зростання білоруського населення у промислових та культурно-освітніх центрах України головним чином за рахунок білорусів, що мігрували з білоруських губерній, тоді як аграрна колонізація у другій половині ХІХ ст. майже повністю припиняється (хіба що за винятком кримських повітів Таврійської губернії, та й то в незначних розмірах).

Українці в білоруських губерніях Російської імперії, на відміну від переважної більшості білорусів у губерніях українських, здебільшого були населенням автохтонним, а міграція українців до Білорусі за умов відсутності там вільних земель для заселення та скільки-небудь розвинутої промисловості була мінімальною. За даними перепису населення 1897 р., в основу якого за умов низької національної самоідентифікації населення, зокрема й у зоні мішаних білорусько-українських етнічних територій, був покладений лінгвістичний (мовний) принцип ідентифікації, у білоруських губерніях мешкало 407 тис. українців. Переважна більшість із них припадала на Гродненську губернію (362,5 тис. осіб або 22,6% усього населення), зокрема на її Кобринський (146,8 тис. осіб, 79,6%), Берестейський (Брестський) (140,6 тис. осіб, 64,4%) та Більський (64,3 тис. осіб, 39,1%, тепер у складі Польщі) повіти. Відсутність чіткого білорусько-українського етнічного розмежування та одностайного погляду на етнічну належність субетнічної групи поліщуків у південно-західному Поліссі, так само, як і литвинів – у центральному, разом із політичними факторами 1920-х – 1930-х рр., у понад десять разів порівняно з 1897 р. скоротили визнану кількість українців на білоруських землях II Річпосполитої та БСРР станом на початок 1930-х рр. Проблема з оцінкою кількості українців у південно-західних регіонах Білорусі залишається відкритою й до сьогодні, принаймні історіографії білоруська та українська, спираючись кожна на свою традицію, розглядають історичну Берестейщину (Брестщину), відповідно, як етнічно й етнографічно білоруську або українську.

Слід, однак, зазначити, що із другої половини ХІХ ст. характер та спрямування міграційних процесів на українських землях дещо змінюються. У зв'язку з вичерпанням вільних земельних фондів на Півдні України, більшість білоруських переселенців були змушені ставати робітниками на промислових підприємствах Поділля, Донбасу та Придніпров'я, котрі швидко розвивались. Індустріальна праця й міський спосіб життя, що прийшли на зміну замкнутості сільських громад, істотно прискорили процеси розмивання та асиміляції відносно нечисельного білоруського населення України. Цьому також сприяли близькість мов та спорідненість культур двох народів. Значну роль в асиміляції українців та білорусів у той час відігравала політика російщення та денаціоналізації, що провадилася російським самодержавством. Переважна більшість білорусів у таких умовах із часом втрачала етнічну самобутність й почала ідентифікувати себе з росіянами. Офіційна політика російського царизму прищеплювала росіянам, які жили на українських землях, почуття зверхності й великодержавності, характерні для імперської свідомості. У білорусів же, як і в українців, формувалося почуття меншовартості, адже вони розглядалися не як окремі й самобутні етноси, а лише як «гілка народу російського». На жаль, даний аспект проблеми, як компонент імперської спадщини народів, що населяли російську державу, ще не дістав належного висвітлення на сторінках історичних досліджень¹⁶.

Значною також була участь євреїв білоруських губерній у сільськогосподарській колонізації Півдня України – Новоросії. Отримавши відповідно до «Положення про євреїв» (1804 р.) право оселятися на казенних землях у Новоросії для заснування хліборобських колоній, а також стимульовані вимогою згаданого положення переселитися із сіл у міста та містечка (практика примусового виселення у кілька спроб мала місце саме в білоруських губерніях – Могильовській та

Вітебській) євреї Білорусі стали піонерами першої хвилі (1807–1810 рр.) єврейської сільськогосподарської колонізації у Херсонській губернії. Одними з перших, ще у 1806 р., з проханням про дозвіл на переселення до Новоросії звернулися дві групи євреїв з Могильовської губернії – Чериковського та Мстиславського повітів (перша у складі 36 родин), прохання яких було задоволено. Станом на 1810 р. білоруські євреї становили більшість із 3640 переселенців (600 родин), які мешкали в заснованих у Херсонській губернії колоніях Бобровий Кут, Сейдеминуха, Добра, Ізраїлівка тощо. Кілька тисяч білоруських євреїв переселилися у хліборобські колонії Херсонської губернії у 1823 р., під час чергової кампанії з виселення євреїв із сіл Вітебської та Могильовської губерній. У 1837 р. до хліборобських колоній Херсонської губернії примусово була спрямована велика група білоруських євреїв, які попередньо планували переселитися до Тобольської губернії та Омської області. Білоруські євреї брали участь у сільськогосподарській колонізації Півдня України також і в 40-х – 50-х рр. XIX ст.

Білоруське коріння (народився в Пінську) мав один із найбільших в останній чверті XIX – на початку XX ст. підприємців, благодійників і впливових єврейських громадських діячів Києва та України, батько відомого діяча часів української незалежності, а пізніше активного репрезентанта української політичної еміграції Арнольда Марголіна – Давид. Зокрема, економічним зв'язкам між білоруськими та українськими губерніями сприяли створені за участю капіталів Д.Марголіна 1-е та 2-ге акціонерні товариства пароплавства по Дніпру та його притоках.

Особливе значення у вивченні історії українсько-білоруських зв'язків періоду XIX – початку XX ст. належить ще й тому, що він ознаменувався не лише культурним відродженням білоруського народу, а й тісними контактами між двома народами у сфері літературного та національного рухів. Написана на початку XIX ст. білоруська «Енеїда навиворіт» («Энеїда навыварат») несе на собі відбиток «Енеїди» І.Котляревського. Існують свідчення про тісні контакти великого Кобзаря з петербурзьким гуртком, заснованим визначним білоруським письменником Яном Барцевським. Творчість Тараса Шевченка істотно вплинула не лише на літературні, а й суспільно-політичні процеси в Білорусі, адже поезії Кобзаря тут вільно читали й українською, і російською мовами. Та все ж численні шанувальники творчості Кобзаря прагнули, щоб Тарасове слово зазвучало й рідною для білорусів мовою. Першим перекладачем творів Т.Шевченка білоруською мовою став видатний білоруський поет Янка Купала. Також такий визначний майстер пера Білорусі, як поет Францішек Багушевич, котрий не лише жив на українській землі, а й здобув тут освіту, скінчивши Ніжинський ліцей, зазнав істотного впливу Шевченкової творчості.

Початок XX століття був ознаменований перекладом білоруською мовою поезій Т.Шевченка. На цій ниві плідно працював один із найвизначніших поетів Білорусі, активний діяч її національного та культурного відродження Янка Купала, серед поетичних творів якого знаходимо й такі, що були присвячені як великому Кобзареві, так і всьому українському народові. Вплив Шевченкової творчості надбуємо й у доробку визначного білоруського письменника Якуба Коласа, а також Алоїзи Шашкевич-Цьотки, котра на початку XX ст. перебувала в еміграції в Галичині. Серед перших перекладачів, котрі активно сприяли посиленню українсько-білоруських літературних зв'язків, зустрічаємо Алеся Гурла й Максима Багдановича.

Проблема українсько-білоруських літературних взаємин у XIX – на початку XX ст. й досі не стала предметом спеціального висвітлення й вимагає комплексного дослідження. Перу вітчизняних науковців належить ряд студій у галузі порівняння стародавніх літератур та фольклору, однак у сфері порівняльно-типологічних досліджень української та білоруської літератур та їх взаємовпливів ми все ще перебуваємо на початковій стадії. Тим часом є важливим ус-

відомлення того, що порівняльні дослідження історичного та культурного процесів включають як вивчення безпосередніх контактних зв'язків та впливів, так і типологічних явищ. І головне полягає не у простій фіксації наявності зв'язків, а у встановленні їх місця та ролі у цьому процесі¹⁷.

Посиленню зв'язків двох братніх народів у сфері культури сприяли й перші гастролі українського театру в Білорусі. Першим театральним колективом, котрий започаткував ознайомлення білорусів з українською драматургією, стала труппа Михайла Старицького. Із часом ряд українських аматорських театральних гуртків через свої спектаклі неодноразово знайомили білоруських глядачів із творами українських драматургів. Зокрема, у репертуарі першого професійного театру, заснованого в Мінську, були й постановки п'єс Івана Котляревського та Григорія Квітки-Основ'яненка¹⁸.

Існували тісні українсько-білоруські зв'язки й у церковній сфері. Не можна не згадати про контакти між видатним діячем білоруського відродження І.Луцкевичем та митрополитом А.Шептицьким, котрий 1907 р. відвідав Білорусь. З Україною пов'язаний найбільш плідний період життя відомого білоруського та українського історика, дослідника історії Великого князівства Литовського, випускника (1894 р.), а згодом – професора Київського університету (з 1902 р.), уродженця міста Речиці (тепер у Гомельській області) М.В.Довнар-Запольського.

Таким чином, перед вітчизняними істориками, мовознавцями й літературознавцями стоїть завдання всебічного дослідження історії українсько-білоруських зв'язків. Важливим у розвитку подальших наукових студій є налагодження тісних контактів та співробітництва між українськими та білоруськими дослідниками, обмін досягненнями у галузі історії, мовознавства й літературознавства, створення й утілення в життя спільних наукових проєктів.

Оскільки успіх подальших досліджень історії українсько-білоруських взаємовідносин цілком залежить від того, наскільки є дослідженою джерельна база проблеми, одним із найважливіших завдань для вітчизняних дослідників є не лише переосмислення уже відомих джерел, а й виявлення тих документів, котрі з різних причин ще не введені в науковий обіг. Особливого значення для вчених набуває й питання регіональних особливостей розвитку національно-культурних процесів, що розгорталися в Україні, у дослідженні яких важливе місце займає й усебічне висвітлення впливу білорусів, котрі проживали на українських землях, на розвиток вітчизняних сільського господарства та промисловості, української літератури та поезії. Чекають на уважних дослідників і питання зв'язків вітчизняних діячів науки та культури з білоруськими колегами, порівняльна характеристика еволюції релігійних процесів, що розгорталися у двох братніх слов'янських народів, характер міжцерковних стосунків. Отож, є всі підстави стверджувати, що перед українськими та білоруськими вченими відкриваються широкі перспективи для плідного співробітництва на ниві створення нових, неупереджених історичних студій.

Розглядаючи білорусько-українські взаємини, не можна не зупинитися на порівняльному аналізові білоруського та українського національних рухів на протязі ХІХ – на поч. ХХ ст. Розпочавшись із літературного відродження, обидва рухи, загалом, розвивалися за багато в чому схожими сценаріями, які, проте, мали й свої сутнісні відмінності.

Спільне:

- початково низький рівень партикулярної національної свідомості широких верств білоруської та української етнічних мас;
- руйнування обома рухами офіційної державотворчої концепції Російської імперії про «триєдиний руский народ»;
- великий вплив на обидва рухи, особливо на початковому етапі, польського національного руху, який правив за модель, яку намагалися наслідувати.

Відмінне:

– історична пам'ять українського народу з його недавніми козащиною, Гетьманщиною та гайдамаччиною слугувала важливим фактором розвитку національного партикуляризму, тоді як білоруси, в силу історичних обставин, практично були позбавлені такого потужного підґрунтя для національного відродження;

– відсутність у білоруських губерніях університетів як центрів підготовки кадрів національної інтелігенції, тоді як на теренах українських губерній діяли три університети – Харківський, Київський та Новоросійський (в Одесі), які, попри свій офіційний російський характер, були осередками, навколо яких (особливо двох перших) групувалася українофільська інтелігенція;

– на відміну від білорусів, які обмежилися косметичною правкою старого етноніму, українському рухові довелося пройти значно важчий і болючіший шлях зміни старого етноніму й довгого засвоєння нового в різних етнографічних землях українського народу;

– перебування всієї етнографічної території білоруського народу в межах однієї – Російської – імперії, тоді як українські етнографічні землі знаходилися у складі двох імперій – Російської та Австрійської (Австро-Угорської з 1867 р.), що довгий час ускладнювало процес національної консолідації українців; проте, з кінця XIX ст., саме наявність австро-угорських Галичини та Буковини, з очевидними національними досягненнями там місцевих українців за значно м'якшого, ніж у Російській імперії, політичного режиму та ліберальної національної політики, перетворилася на вагомий важіль впливу на українців підросійських і важливий фактор стимуляції національного руху, відсутність же в білорусів своєї «Галичини» суттєво послаблювала на межі XIX – на поч. XX ст. білоруський національний рух;

– на відміну від білорусів, які перебували на периферії політичних інтересів великих європейських держав, українці на межі століть вже стали одним із об'єктів, а почасти – і суб'єктом закулісної міжнародної політики імперій Австро-Угорської та Німецької, що також опосередковано сприяло справі українського національного відродження.

Розпочавшись раніше за білоруський і набувши набагато більшої інтенсивності та розмаху, саме український національний рух у Російській імперії, розвиток якого становив реальну загрозу цілісності її східнослов'янського ядра, прийняв на себе головний тягар обмежень та репресивної політики з боку останньої, чим у значній мірі відволік увагу від руху білоруського, який, залишаючись у затінку, мав більш сприятливі умови для свого поступового розвитку. Видається очевидним, що на межі XIX–XX ст. за модель для білоруського національного руху у більшій мірі як типологічно близький слугував уже рух український, а не польський.

¹ Національні меншини України у XX столітті: Історико-правовий аспект. – К., 2000. – С.5–6.

² Історико-географічні дослідження в Україні: Зб. наук. праць. – К., 1994.

³ Національні меншини в Україні: Інформаційно-бібліографічний покажчик. – К., 2000; Етноси України: 1917–1941: Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. – К., 1997.

⁴ Етнонаціональний розвиток України: Терміни, визначення, персоналії. – К., 1993.

⁵ Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996; Етнічний довідник: У 3 ч. – К., 1996.

⁶ Національні меншини України у XX столітті: Історико-правовий аспект. – К., 2000.

⁷ Національні процеси в Україні. Історія і сучасність: Документи і матеріали: Довідник: У 2 ч. – К., 1997.

⁸ Етнонаціональний розвиток України: досвід, проблеми, перспективи. – К., 1997; Рафальський О. Національні меншини України у XX ст.: Історіографічний нарис. – К., 2000.

⁹ Субтельний О. Україна: Історія. – К., 1991. – С.200–201.

¹⁰ Національні процеси в Україні... – К., 1997. – Т.1. – С.289–290.

¹¹ Данильченко О., Рудницька Т. Білоруси // Етнічний довідник ... – Ч.2: Етнічні меншини в Україні. – С.15.

¹² Там само.

¹³ Усенко П.С. Національний склад населення Новоросії наприкінці XIX ст. // Етнографічні дослідження Південної України: Збірник наукових праць Всеукраїнської ювілейної конференції, присвяченої 145-річчю з дня народження Я.П.Новицького. 6–8 жовтня 1992 р., м. Запоріжжя, 1992. – С.35–36.

¹⁴ Ісип Є. Динаміка етнічного складу населення України (за даними переписів населення 1897–1989 рр.). // Етнополітична ситуація в Україні: Спроби наукової інтерпретації. – К., 1993. – С.23.

¹⁵ Там само. – С.25.

¹⁶ Рафальський О. Національні меншини України у XX столітті: Історіографічний нарис. – К., 2000. – С.65–66.

¹⁷ Марков Д.Ф. Сравнительно-исторические и комплексные исследования в общественных науках. – Москва, 1983. – С.12–13.

¹⁸ Історія народів Росії. Середина XVIII ст. – 1917 р.: Курс лекцій. – К., 1992. – С.204.

The article makes a retrospective review of initialisation of Ukrainian- Byelorussian relations (XIX – beginning of XX century), defines their character, system of influences on one another.

МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРИОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

І.І.Колесник

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ СПІВТОВАРИСТВО ЯК ЗАСІБ ЛЕГІТИМАЦІЇ КУЛЬТУРНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ. ХІХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена визначенню та концептуалізації поняття «інтелектуальне співтовариство», з яким корелюється поняття «інтелектуал», що має національно-психологічні ознаки. Показано, що інтелектуальні співтовариства в умовах бездержавності та інституціональної невизначеності виступали засобом легітимації української культури, науки та освіти в ХІХ ст. Як метод дослідження використовуються мережевий аналіз та моделі інтелектуальних мереж. Розглянуто різні схеми типологізації інтелектуальних співтовариств в Україні й запропоновано нову – за формулою союз / інститут.

Это старое требование человека с улицы:
ожидать от философа, что он чётко определит
все свои понятия

Г.-Г.Гадамер. История понятий
как философия

Історія понять – складова історії науки

У сучасній літературі досить широко на емпіричному рівні вживається поняття «інтелектуальне співтовариство», але практично мало хто замислюється над його змістовим потенціалом. А дарма! Перетворення, поглиблення, «уточнення» терміна / слова, а ширше «понятійної свідомості», становить нерозвіда-

* Колесник Ірина Іванівна – д-р іст. наук, професор, провід. наук. співроб. відділу української історіографії та спеціальних історичних дисциплін Інституту історії України НАНУ.